

Filipkowski, Tadeusz

Przed stuleciem "Gazety Olsztyńskiej"

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 109-112

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Filipkowski

PRZED STULECIEM „GAZETY OLSZTYŃSKIEJ”

W 1986 roku przypadnie setna rocznica powstania „Gazety Olsztyńskiej”, pierwszego polskiego pisma wydawanego na Warmii i przeznaczzonego dla mieszkańców tej ziemi, które wychodziło nieprzerwanie od kwietnia 1886 do końca sierpnia 1939 roku.

Inicjatywa wydawania własnej gazety zrodziła się, co potwierdzają nowsze badania historyczne, w kręgu miejscowych działaczy ruchu polskiego i spotkała z zachętą i poparciem Polaków z innych zaborów. Na Warmię docierały wcześniej kalendarze i pisma polskie, drukowane na Śląsku, Pomorzu i w Wielkopolsce, działało Towarzystwo Czytelni Ludowych, założono polskie księgarnie w Gietrzwałdzie i Barczewie. Gietrzwałd stał się wówczas ośrodkiem kultu religijnego, miejscem licznych pielgrzymek nie tylko z Warmii, ale również z Pomorza, Wielkopolski i ziem zaboru rosyjskiego. Kontakty te przyczyniły się do pobudzenia życia społecznego i kulturalnego, wywierały wpływ na kształtowanie się świadomości narodowej Warmiaków. Rzekomemu niebezpieczeństwu polskiemu przeciwstawiała się władze administracyjne prowincji, lokalna prasa niemiecka („Allensteiner Zeitung”, „Allensteiner Tageblatt”, „Wartenburger Zeitung”) oraz posiadająca tu duże wpływy polityczne katolicka partia Centrum. Z partią tą związana była hierarchia kościelna, bardzo nieufna wobec poczynań ruch polskiego, zrodzonego rzekomo z inspiracji ośrodka wielkopolskiego.

Grupa działaczy warmińskiego przystępując do wydawania własnego pisma zdawała sobie sprawę z trudności i uprzedzeń, jakie musi pokonać.

„Gazeta Olsztyńska” zaczęła wychodzić od 16 kwietnia 1886 roku. Jej redaktorem i wydawcą był Jan Liszewski, Warmiak, nauczyciel z zawodu, który odbył w Poznaniu praktykę drukarską. Pismo ukazywało się początkowo raz w tygodniu w nakładzie 180 egzemplarzy. Po pięciu latach istnienia liczba prenumeratorów pisma wzrosła do 400, wówczas to zaczęło się ono ukazywać dwa razy, a od 1897 roku nawet trzy razy w tygodniu. Stopniowo przybawało pismu także prenumeratorów. W 1896 roku liczba ich wynosiła tysiąc osób. Częstotliwość ukazywania się „Gazety Olsztyńskiej” pozostawała w związku z pojawieniem się pism konkurencyjnych, wydawanych po polsku w Olsztynie przez księdza Eugeniusza Bucholza. Były to „Nowiny Warmińskie” (1890—1891) i „Warmiak” (1894—1905). Nie zdołały one odebrać czytelników „Gazecie Olsztyńskiej”, skoro w 1900 roku miała ona 1200 prenumeratorów. Nakład pisma nie uległ większym zmianom aż do wybuchu pierwszej wojny światowej. Lata wojny były dla „Gazety Olsztyńskiej” niezwykle trudnym okresem. Pokonując rozliczne przeszkody materialne i kadrowe pismo systematycznie docierało jednak do czytelników.

Okres przygotowań do plebiscytów na Warmii, Mazurach i Powiślu za-

znaczył się nie tylko, ożywieniem problematyki politycznej na łamach pisma, ale także wzrostem nakładu, sięgającym pięciu tysięcy egzemplarzy.

Od 1921 roku „Gazeta Olsztyńska” była organem Związku Polaków w Prusach Wschodnich, a następnie (1923) patronat nad nią przejęła IV Dzielnicza Związku Polaków w Niemczech. Zwiększono częstotliwość ukazywania się pisma do sześciu razy w tygodniu, zaś numery sobotnio-niedzielne wzbogacono dodatkami o tematyce religijnej, gospodarczej, kulturalno-oświatowej i młodzieżowej. Zapoczątkował ją „Gość Niedzielny” wydawany od 1887 roku. Następnymi były „Gospodarz” (1921), „Przyjaciół Dzieci” (1922), „Życie Młodzieży” (1924). Dwa pierwsze wychodziły aż do sierpnia 1939 roku.

W latach 1929—1932 „Gazeta Olsztyńska” wydawała dodatek sobotnio-niedzielny pt. „Głos Pogranicza”, przeznaczony dla Polaków z Kaszub i ziemi złotowskiej. W 1933 roku przejęły go opolskie „Nowiny Codzienne.”

W latach międzywojennych zmniejszył się nakład „Gazety Olsztyńskiej” i oscylował w granicach tysiąca egzemplarzy. Poszerzył się natomiast jego zasięg terytorialny. Pismo zaczęło docierać na Powiśle, Pogranicze, a w niewielkich ilościach również na Mazury. Miało także stałych prenumeratorów w Westfalii.

Po wybuchu drugiej wojny światowej „Gazeta Olsztyńska” podzieliła los polskich organizacji w Niemczech. Seweryn Pieniężny (syn) redaktor i wydawca „Gazety Olsztyńskiej” został aresztowany i osadzony w obozie Hohenbruch koło Królewca. Zginął rozstrzelany 24 lutego 1940 roku. Aresztowano także personel techniczny wydawnictwa „Gazety Olsztyńskiej”, a jej siedzibę zburzono.

Po wyzwoleniu Olsztyna w 1945 roku zaczęły się tu ukazywać „Wiadomości Mazurskie” wydawane przez Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy. Podjęte przez działaczy warmińskich starania o przywrócenie historycznego tytułu lokalnej gazecie nie znalazły zrozumienia.

Dzieje pisma, jego rola w podtrzymywaniu polskości na Warmii były przypomniane młodszymi generacjom czytelników przy okazji kolejnych — pięćdziesiątej i dziewięćdziesiątej — rocznic powstania „Gazety Olsztyńskiej”. Półwiecze swego istnienia uczciło pismo w 1936 roku specjalnym numerem jubileuszowym, zawierającym obszerny materiał wspomnieniowy. Z okazji jubileuszu spotkali się w Olsztynie czołowi działacze ruchu polskiego w Niemczech i redaktorzy pism wydawanych dla mniejszości polskiej.

Również w prasie krajowej, polskiej, odnotowano ten historyczny fakt zamieszczając informację o dziejach pisma i jego redaktorach.

Do tych form przybliżenia współczesnemu czytelnikowi wiedzy o polskiej przeszłości pisma, jego zasługach w kształtowaniu świadomości narodowej na Warmii, nawiązali spadkobiercy tytułu, udostępniając łamy historykom w celu publikowania wyników badań oraz organizując w 1976 roku sesję popularnonaukową „W 90 rocznicę powstania «Gazety Olsztyńskiej»”.

W badaniach przeszłości Warmii i Mazur sporo uwagi poświęcono piśmiennictwu, w tym również dziejom prasy polskiej na tych ziemiach. Próbę syntetycznego spojrzenia na dzieje prasy polskiej w Prusach w latach 1718—1939 podjął Tadeusz Cieślak. Problemy prasy polskojęzycznej dla Mazurów, poprzedzone wcześniejszymi studiami analitycznymi autora, zostały przedstawione szerzej i w sposób bardziej wyczerpujący. Natomiast ocena „Gazety Olsztyńskiej” zawarta w książce Cieślaka była niepełna, szczególnie w odniesieniu do lat 1886—1918. Dalsze badania analityczne prowadzone przez An-

drzeja Wakara, Janusza Jasińskiego i Wojciecha Wrzesińskiego przyniosły szereg nowych ustaleń dotyczących genezy „Gazety Olsztyńskiej”, programu politycznego, czytelnictwa w i wpływu na kształtowanie się ruchu polskiego na Warmii w końcu XIX w. Wyniki swoich badań autorzy ci przedstawili w formie monografii (A. Wakar, *Przebudzenie narodowe Warmii 1886—1893*, wyd. 1, Olsztyn 1965, wyd. 2, Olsztyn 1982; J. Jasiński, *Świadomość narodowa na Warmii w XIX wieku. Narodziny i rozwój* (w druku) bądź artykułów i rozpraw drukowanych na łamach „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” lub w specjalistycznych studiach poświęconych historii prasy polskiej. Wiele nowych ustaleń dotyczących roli „Gazety Olsztyńskiej” w okresie przygotowań do plebiscytów, jej oblicza ideowo-politycznego, a także miejsca w ruchu polskim na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach międzywojennych wniosły prace W. Wrzesińskiego (*Plebiscyty na Warmii i Mazurach oraz na Powiślu w roku 1920*, Olsztyn 1974; *Ruch polski na Warmii Mazurach i Powiślu w latach 1920—1939*, wyd. 1, Poznań 1963; wyd. 2, Olsztyn 1973).

Niewiele natomiast wiemy o dziejach pisma w latach pierwszej wojny światowej, ponieważ w zbiorach krajowych zachowały się nieliczne tylko egzemplarze z lat 1914—1918. Chcąc wypełnić lukę w badaniach tego okresu, trzeba objąć kwerendą archiwa i biblioteki zagraniczne, przede wszystkim niemieckie.

Niezbędne są także opracowania biografii osób związanych z „Gazetą Olsztyńską”, a więc redaktorów i bliskich współpracowników. Zapoczątkowały je biografie Andrzeja Samulowskiego i Seweryna Pieniężnego (syna) autorstwa Janusza Jasińskiego i Jana Chłosty. Obydwie pozycje ukazały się w wydawnictwie „Pojezierze”, które przygotowuje także sylwetkę Kazimierza Jaroszyka.

Założoną przez J. Liszewskiego drukarnię przejęła rodzina Pieniężnych, która rozbudowała ją w wydawnictwo polskich druków i książek. *Wydawnictwo „Gazety Olsztyńskiej” w latach 1918—1939* doczekało się opracowania monograficznego pióra J. Chłosty (Olsztyn 1977).

Z powyższego przeglądu literatury nasuwa się refleksja, iż w badaniach przeszłości Warmii sporo uwagi poświęcono problematyce „Gazety Olsztyńskiej”. Wszelkie analizy prowadzono jednak w szerokim kontekście, np. świadomości narodowej Warmiaków bądź form organizacyjnych i zasięgu wpływów ruchu polskiego. Niewiele natomiast prac poświęcono bezpośrednio samemu pismu, jego genezie, funkcjonowaniu w różnych okresach dziejowych, zmieniającym się programom i trudnościom, jakie musiało ono pokonywać.

Zbliżające się stulecie powstania pisma winno zachęcić do intensyfikacji badań, wypełnienia w nich luk i doprowadzić do opracowania i wydania monografii „Gazety Olsztyńskiej”. Zadania z tym związane omówiono 1 czerwca 1981 roku w Domu Polskim w Olsztynie na specjalnej naradzie historyków olsztyńskich z udziałem profesora dr. hab. Wojciecha Wrzesińskiego z Uniwersytetu Wrocławskiego.

Wprowadzenia do dyskusji dokonał W. Wrzesiński przedstawiając stan badań dziejów „Gazety Olsztyńskiej” i potrzeby badawcze. W okresie poprzedzającym jubileusz pisma należy zintensyfikować — mówił — badania, szerzej podejmujące problematykę Warmii i Mazur w wiekach XIX i XX. Należy do nich włączyć przedstawicieli innych dyscyplin humanistycznych zarówno z Olsztyna, jak i z innych uczelni, zachęcić naukowców współpracujących z Ośrodkiem Badań Naukowych bądź Stacją Naukową Polskiego To-

warzystwa Historycznego. Częstkowe wyniki badań powinny być publikowane w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich”. Tam też należy drukować bibliografię prac i artykułów o „Gazecie Olsztyńskiej”, zamieszczanych w różnych czasopismach krajowych oraz sylwetki jej redaktorów.

Monografia powinna obejmować dzieje pisma w latach 1886—1939 i składać się z dwóch zasadniczych części: pierwszej zamykającej się w okresie od kwietnia 1886 do listopada 1918 roku; drugiej od listopada 1918 do końca sierpnia 1939 roku. Przyjąć należy układ chronologiczny, od którego odbiegałyby jedynie rozdziały: pierwszy poświęcony genezie pisma i ostatni traktujący o losach ludzi i tradycjach „Gazety Olsztyńskiej”. Do opracowania poszczególnych rozdziałów trzeba dobrać kilkuosobowy zespół autorski i zobowiązać go do ukończenia prac z końcem 1983 roku. Książka powinna ukazać się na początku 1986 roku. Wraz z monografią trzeba by wydać osobny tom zawierający wybór publicystyki „Gazety Olsztyńskiej” i fotokopie kilku jej numerów. Inicjatywą tą należy zainteresować Wydawnictwo „Pojezierze” i Olsztyńskie Wydawnictwo Prasowe RSW „Prasa-Książka-Ruch”.

W dyskusji podniesiono kilka problemów związanych z układem wewnętrznym proponowanej monografii, cezurą końcową, wyborem publicystyki, kalendarium przygotowań do stulecia, tytułem wydawnictwa oraz popularyzacją i wykorzystaniem dla tego celu obecnie wychodzącej „Gazety Olsztyńskiej”. Po przedstawieniu argumentów za i przeciw zgodzono się zamknąć książkę na dacie 31 sierpnia 1939 roku. Tom zawierający wybór publicystyki „Gazety Olsztyńskiej” proponowano zamknąć także na roku 1939, ponieważ będzie on ilustrował pewien zamknięty już okres historyczny.

Powojenne starania o przywrócenie historycznego tytułu wychodzącej w Olsztynie gazecie codziennej omówił Bohdan Łukaszewicz w pracy *Prasa informacyjno-polityczna Warmii i Mazur 1945—1975*, Warszawa 1982.

W przyjętym harmonogramie prac związanych z przygotowaniem do jubileuszu pisma przewidziano m.in.:

- dalsze poszukiwania — w zbiorach krajowych, a w miarę możliwości i zagranicznych — roczników, a nawet pojedynczych egzemplarzy „Gazety Olsztyńskiej” i mikrofilmowanie ich;
- wykonanie fotokopii z mikrofilmu pochodzącego z biblioteki lwowskiej;
- zebranie informacji o „Gazecie Olsztyńskiej” zamieszczonych w krajowych czasopismach;
- wprowadzenie do „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” osobnego działu poświęconego „Gazecie Olsztyńskiej”;
- przygotowanie w roku 1986 sympozjum połączonego z wystawą.

Zadania te spoczywają na całym olsztyńskim środowisku humanistycznym, z którym współdziałając powinni dziennikarze miejscowi. Koordynacją wspólnych wysiłków zajmą się Stacja Naukowa Polskiego Towarzystwa Historycznego i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.